

Boekbesprekingen

Antoon De Baets, *De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de historicus*, Amsterdam: Pallas publications – Amsterdam University Press, 2015, ISBN: 9789085550976, 58 pag., € 14,95.

Antoon De Baets is bijzonder hoogleraar Geschiedenis, ethiek en mensenrechten aan de Rijksuniversiteit Groningen. Daarnaast is hij oprichter en coördinator van het *Network of Concerned Historians*, een website die een brug wil slaan tussen internationale mensenrechtenorganisaties en historici wereldwijd. De Baets schrijft in het bijzonder over de relaties tussen (censuur van de) geschiedenis, ethiek en mensenrechten. In zijn essay *De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de historicus* gaat Antoon De Baets in op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) en de betekenis hiervan voor de geschiedwetenschap. Hierin formuleert De Baets een aantal rechten en plichten voor de historicus die volgens hem voortvloeien uit de UVRM. Daarnaast geeft hij een doorwrochte beschrijving van deze rechten en plichten met het doel een stevig houvast te bieden voor historici en hun kerntaak: het vinden en vertellen van historische waarheid. Er is al vaak door filosofen en geschiedtheoretici nagedacht over wat het nou precies betekent om historicus te zijn en wat voor plicht zij tegenover de samenleving hebben. De Baets combineert artikelen uit de UVRM en construeert zo een praktische grondslag voor de eisen aan historici wereldwijd, die ook nog eens internationaal juridisch verantwoord is.

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de historicus bestaat uit drie delen: 'De UVRM en de historici', 'De UVRM en de door historici bestudeerde personen' en 'Kritiek'. In het eerste deel toont De Baets aan dat in de UVRM vijf belangrijke rechten voor historici vermeld worden die van rechtstreeks belang zijn voor de uitoefening van de geschiedwetenschap. Drie daarvan worden volgens De Baets expliciet vermeld, de andere twee worden door hem afgeleid uit een combinatie van artikelen uit de UVRM. Het gaat hier over het recht op vrije meningsuiting en informatie, de vrijheid van vreedzame vereniging en vergadering en de morele

DE UNIVERSELE
VERKLARING
VAN DE RECHTEN
VAN DE MENS
EN DE HISTORICUS

Antoon De Baets

en materiële belangen van auteurs van wetenschappelijke werken (auteursrecht en intellectueel eigendom). De twee rechten die hij uit de UVRM distilleert zijn het recht op academische vrijheid en het recht op stilzwijgen. De uitoefening van deze vijf rechten is echter niet altijd mogelijk. Aangezien de UVRM universeel is, en dus voor iedereen geldt, verleent de UVRM de rechten die aan historici zijn verleend, ook aan alle andere mensen – De Baets schrijft bijvoorbeeld over de botsing tussen enerzijds het recht op vrije meningsuiting en anderzijds het ontkennen van genocide.

De waarde van De Baets' tekst ligt vooral in het feit dat hij naast rechten, ook plichten voor de historicus formuleert. Zo betoogt hij dat het de plicht is van historici om wetenschappelijke kennis over het verleden aan te leveren, deze kennis te verspreiden en hierover te onderwijzen. Het impliceert tevens dat historici verplicht zijn het historisch besef van de samenleving te bevorderen. Bovendien zouden historici een gematigde herinneringsplicht op zich moeten nemen, omdat ze de collectieve plicht hebben 'om het verleden in zijn geheel te bestuderen – niet alleen de momenten van trots, maar ook die van schaamte'.

In deel twee bespreekt De Baets een ander interessant concept: 'postume waardigheid'. Het idee achter postume waardigheid is dat het begrip van de menselijke waardigheid uit de UVRM niet van toepassing is op de doden. De doden zijn namelijk geen mensen volgens De Baets, maar voormalige mensen. Omdat de doden geen handelende mensen zijn, worden zij uitgesloten van menselijke waardigheid en als bezitters van rechten. Het blijft echter moeilijk te doorgronden; het concept van postume waardigheid en de 'voormalige mens'. Het bestaan van postume waardigheid valt moeilijk te betwisten, maar in hoeverre dit verschilt van menselijke waardigheid is niet helemaal duidelijk. Het is jammer dat De Baets nergens voorbeelden gebruikt. Het blijft 'kale tekst', waardoor met name hoofdstuk VIII ('Menselijke en postume waardigheid') moeilijk te doorgronden is. De vraag die namelijk meteen bij de lezer blijft hangen is of de historicus rekening moet houden met het feit dat de voormalige mens wel menselijke waardigheid heeft *gehad*. Als we de notie van ante-mortem en post-mortem individuen in acht nemen, in hoeverre weegt dan de waardigheid van de ante-mortem persoon mee? Wat weegt zwaarder, het recht op privacy of het recht op vrije meningsuiting? Denk bijvoorbeeld aan een overleden staatshoofd dat ondanks zijn status als publiek figuur toch een universeel geldend recht op privacy heeft: mag een historicus alles publiceren, als het maar *waar* is?

Daarnaast beargumenteert De Baets (heel) kort dat zaken als postume privacy en postume reputatie bestaan, maar dat dit geen rechten zijn van de doden; het zijn 'empirische dimensies van de postume waardigheid van de doden. Er kan bewijs voor gevonden worden op dezelfde wijze als voor de postume waardigheid zelf'. Maar wat zijn de empirische en tastbare aspecten van deze postume waardigheid? Wat is het bewijs voor het bestaan van postume waardigheid? Deze vragen worden in de relatief korte tekst van De Baets niet beantwoord. Ondanks deze onduidelijkheden blijft het een interessant stuk, waarin de gevaren van postume waardigheid voor de geschiedbeoefening stof tot nadenken bieden. Wat echter nog wel mist is een

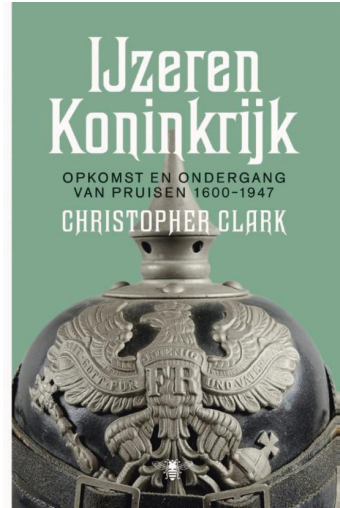
bespreking van de plicht van de historicus jegens de ‘*long gone*’, ethische bedenkingen bij bijvoorbeeld archeologische opgravingen van tombes van *Native Americans*. De lichamen van *Native American chiefs* liggen open en bloot tentoongesteld in musea over de hele wereld, maar de lichamen van Napoleon of Henry VIII blijven netjes onder de grond. Verjaart zoiets als postume waardigheid? En zijn er verschillende gradaties van postume waardigheid? Hier zegt De Baets in zijn tekst helaas niets over. Er blijven genoeg vragen open, die De Baets redelijkerwijs ook niet allemaal had kunnen beantwoorden in een bestek van vijftig bladzijden. Het zijn echter wel interessante vragen om te stellen – en *De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* is hiervoor zeker een goede aanleiding.

Lutske Holthuis

Christopher Clark, *Ijzeren Koninkrijk: Opkomst en ondergang van Pruisen 1600-1947*, Amsterdam/Antwerpen: De Bezige Bij, 2015, ISBN: 9789085426356, 847 pag., €59,90.

‘De Pruisische monarchie is niet een land met een leger, maar een leger met een land, waarin het – als het ware – is gestationeerd,’ zo schreef Georg Heinrich von Berenhorst al in 1801.¹ Het beeld van Pruisen als uiterst militaristisch is nadien altijd blijven hangen en toen de vier geallieerde bezettingsmachten in 1947 de staat Pruisen officieel ophieven deden ze dat om voor eens en voor altijd af te rekenen met ‘de hoeder van het militarisme en de reactionaire krachten in Duitsland’.² In zijn boek *Ijzeren Koninkrijk* vertelt de Australische historicus Christopher Clark (1960) de geschiedenis van Pruisen en toont hij aan dat zij veel meer heeft te bieden dan alleen maar krijgslustige heersers en oprukkende legers.

Clark begint zijn boek rond 1600, toen de Duitse landen werden geteisterd door godsdiensttwisten. De dynastie van de Hohenzollern had in deze periode door vererving en verstandshuwelijken uiteenlopende vorstendommen vergaard: van het hertogdom Kleef bij de Nederlandse grens tot aan het hertogdom Pruisen aan de Baltische Zee. Het keurvorstendom Brandenburg met de hoofdstad Berlijn vormde het hartland van de Hohenzollern. De verspreid liggende gebieden

vormden alles behalve een eenheid en de politiek van de Hohenzollern was er in de zeventiende en achttiende eeuw dan ook op gericht om van deze verschillende vorstendommen één land te maken. In 1701 werden de verschillende gebieden verenigd als het Koninkrijk Pruisen, maar de regionale verschillen zouden nog lange tijd groot blijven en het koninkrijk vormde pas in 1866 (!) geografisch een aaneengesloten geheel.

De uitbreiding van Pruisen kon alleen ten koste gaan van de buurlanden en zo komen we bij een van de centrale facetten van de Pruisische geschiedenis: oorlog. Clark beschrijft hoe Brandenburg in de Dertigjarige Oorlog nog het slachtoffer was van voornamelijk Zweedse en Oostenrijkse invasies, maar dat het in de daaropvolgende honderdvijftig jaar vaak de Hohenzollern waren die het initiatief namen en buurlanden binnenvielen. Met name koning Frederik II wist in de drie Silezische Oorlogen (1740-1763) op wonderbaarlijke wijze de macht van Pruisen uit te breiden en zijn staat om te smeden tot een Europese grootmacht. De macht van Pruisen werd enkele decennia later alweer gebroken door de legers van Napoleon en Clark laat zien dat het weinig scheelde of het koninkrijk was begin negentiende eeuw al voorgoed van de kaart verdwenen. Na het Congres van Wenen in 1815 kwam Pruisen evenwel weer naar boven drijven als een Europese grootmacht. Ruim een halve eeuw later had het Pruisen van Otto von Bismarck twee andere grootmachten, namelijk Oostenrijk en Frankrijk, militair verslagen en had het de Duitse staten verenigd tot een keizerrijk. De koning van Pruisen fungeerde nu tevens als de Duitse keizer. 'Op dit moment van zijn grootste overwinning,' zo schreef de scherpzinnige Duitse journalist en historicus Sebastian Haffner, 'begint Pruisen te sterven. Het heeft Duitsland veroverd; nu wordt het door Duitsland veroverd.'³ Ogenschijnlijk was Pruisen oppermachtig in het verenigde Duitse Rijk, maar in werkelijkheid ging het langzaam maar zeker op in het nieuwe land en verdween het van het politieke toneel. De geallieerden hieven in 1947 dus een staat op die feitelijk al niet meer bestond.

Clark heeft in zijn boek aandachtig de historische ontwikkelingen van Pruisen beschreven. Van de huwelijkspolitiek van de Hohenzollern, de religieuze ontwikkelingen, de opbouw van het leger en de uitbreiding van de bureaucratie tot aan de staatkundige hervormingen in de Napoleontische tijd, de Maartrevolutie van 1848 en de Duitse eenwording. Hij nuanceert het beeld van Pruisen als louter een strakke, onderdrukkende, militaristische staat en toont aan dat Pruisen juist lange tijd tot de modernste en meest verlichte landen van Europa behoorde met zijn vooruitstrevende rechtspraak en zijn onpartijdige bureaucratie. Pruisen had in de achttiende eeuw weliswaar een buitenproportioneel groot leger, maar het voerde in die tijd minder oorlogen dan landen als Oostenrijk, Rusland en Frankrijk. In de periode tussen Napoleon en Bismarck voerde Pruisen zelfs een strikte neutraliteitspolitiek. Daarnaast heeft Pruisen niet altijd zo'n goed geoliede staatsmachine gehad als vaak wordt voorgesteld; de macht van de centrale overheid in Berlijn werd tot in de negentiende eeuw sterk beknot door de landadel (de zogeheten *Junker*) en allerlei regionale bestuurslichamen. De in de titel gebruikte

metafoor *IJzeren Koninkrijk* is dan ook ongelukkig gekozen en doet te veel denken aan het clichébeeld van Pruisen dat door Clark juist zo treffend wordt genuanceerd.

Helaas schiet Clark niet alleen bij de titel te kort. Waar hij voortreffelijk de ontwikkelingen van de Pruisische staat tot aan de Duitse eenwording beschrijft, komen de hoofdstukken over de periode na 1871 door de willekeur aan feiten wat ongeordend over en kan hij het opgaan van Pruisen in het Duitse Rijk niet overtuigend verklaren. Daarnaast heeft Clark moeite met het vertellen van de geschiedenis van individuen. De biografische schetsen van keurvorsten, koningen, ministers en kanseliers blijven vaak aan de oppervlakte en zoals vaker in overzichtswerken als *IJzeren Koninkrijk* komt het leven van de 'gewone' mensen er helemaal bekaaid vanaf.

Deze tekortkomingen worden gedeeltelijk goed gemaakt door de inzichtgevende zeventiende-, achttiende- en negentiende-eeuwse ooggetuigenverslagen, briefwisselingen en overheidsdocumenten die Clark geregeld aanhaalt. Ze geven onder meer een aangrijpend beeld van de verschrikkingen van de Dertigjarige Oorlog en de gespannen verhouding tussen 'Soldatenkoning' Frederik Willem I en diens zoon Frederik II. Clark citeert ook meermalen de Duitse dichter Heinrich Heine, die meesterlijk zijn afkeer van de Pruisische soldaat op papier heeft gezet:

Lopen doen ze nog altijd stijf,
Kaarsrecht, levendigheid verkwanseld,
Alsof ze de stok hebben ingeslikt
Waarmee ze ooit zijn geranseld.⁴

Al met al geeft *IJzeren Koninkrijk* een gedetailleerd en genuanceerd beeld van de Pruisische geschiedenis. 'Als een Australische historicus die in het Cambridge van de eenentwintigste eeuw schrijft,' zo stelt Clark in het voorwoord, 'ben ik gelukkig vrij van de verplichting (of de verleiding) het Pruisische verleden te betreuren of te bejubelen. Dit boek wil veeleer de krachten begrijpen die Pruisen hebben gemaakt en gebroken.' Hierin is hij goeddeels geslaagd, maar toch blijft er iets knagen aan het lezen van de bijna achthonderd pagina's: het boek bevat eigenlijk geen nieuwe inzichten. Veel ideeën en nuanceringen van Clark zijn al terug te vinden in het in 1979 door Haffner geschreven *Preußen ohne Legende* en zo vormt *IJzeren Koninkrijk* wel een omvangrijke, maar nauwelijks een betekenisvolle bijdrage aan de historiografie over Pruisen.

Douwe van der Galiën

Noten

1. C. Clark, *IJzeren Koninkrijk: Opkomst en ondergang van Pruisen 1600-1947* (Amsterdam/Antwerpen: De Bezige Bij, 2015), 247.
2. Idem, 9.

Boekbesprekingen

3. S. Haffner, *Preußen ohne Legende* (Hamburg: Goldmann Verlag, 1979), 21.
4. Clark, *IJzeren Koninkrijk*, 511.

Lieven De Caeter, *Metamoderniteit voor beginners. Filosofische memo's voor het nieuwe millennium*, Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2015, ISBN: 97894600042102, 256 pag., €19,95.

Het heden is eigenlijk een zeer betreurenswaardige toestand. Ergens tussen de toekomst en het verleden bevindt het zich; gevangen in een tijdsaanduiding die enerzijds duidt op zijn bestaan, maar tegelijkertijd erkent dat het nog niet een dusdanig herkenbare vorm betreft die door historici beschreven kan worden. Omdat het nog niet voltooid is, en zijn contouren nog niet duidelijk zichtbaar zijn, beschouwen historici het heden veelal als een hachelijke aangelegenheid. Hun intuïtie zegt ze dat ze er zo ver mogelijk vandaan moeten blijven. Zo schreef Johan Huizinga dat het voor de historicus 'onmogelijk' is de 'verwarrende veelheid van onderling sterk verschillende stromingen, bewegingen, denkbeelden en verschijnselen' van het nabije verleden in een historisch beeld te vangen, omdat hij er zelf onlosmakelijk mee is verbonden.¹ 'Afstand' is nodig, zo meende Huizinga, om tot een heldere, betrouwbare waardering van een tijdperk te komen.²

De Vlaamse filosoof en kunsthistoricus Lieven De Caeter trekt zich hier weinig van aan. Zijn *Metamoderniteit voor beginners. Filosofische memo's voor het nieuwe millennium* belooft een dwarsdoorsnede, een 'dieptepsychologie' zelfs, van het heden te zijn die tot een beter begrip van 'ons verwarrend en donker tijdperk' moet leiden. In een groot aantal, zeer uiteenlopende, cultureel-filosofische beschouwingen probeert De Caeter de verschillende uitingen en denkbeelden van de huidige tijdgeest onder ogen te komen. De 'onmogelijke' geschiedfilosofische vraag die daaraan ten grondslag ligt luidt: 'Zijn we uit de geschiedenis aan het vallen?'

Die vraag komt voort uit het idee dat de huidige tijd een 'metamoderniteit' is, een chaotische fase 'waarin de geschiedenis voorgoed haar richting kwijt is'. Deze moderniteit, die voorbijgaat aan zichzelf, is een toestand waarin mensen leven zonder historisch besef, en zonder een helder doel voor ogen. In de vluchtige, alsmar veranderende, versnellende wereld is de mens volgens De Caeter een anachronisme geworden; een 'ontijdgenoot' die niet langer synchroon loopt met

Lieven De Caeter

**Metamoderniteit
voor beginners**
Filosofische
memo's voor het
nieuwe
millennium

zijn eigen leefwereld. Hij bevindt zich in een eeuwig heden, waardoor reflectie op de eigen tijd onmogelijk lijkt geworden.

Dit gebrek aan historisch besef wordt door De Cauter als een van de grote malaises van onze tijd bestempeld – ‘krijgt de jonge Nietzsche dan toch gelijk?’ waarschuwt hij retorisch. Het is daarom op zijn minst opmerkelijk te noemen dat het historisch besef in de beschouwingen van De Cauter zelf veelal ver te zoeken is. Zo schrijft hij:

Wat ik heb geprobeerd in deze teksten, waar ik me toe gedwongen zag door het uit de hand lopen van de wereld, is het construeren van een futurologie van het heden: vanuit het heden kijken naar de toekomst, de toekomst lezen uit het heden, het heden lezen alsof het al toekomst is.³

De culturele manifestaties van de huidige tijd die door De Cauter worden beschreven – zeer uiteenlopende onderwerpen waaronder de hype rond *reality-tv*, de zoektocht naar realiteit, de burgeroorlog in Beiroet, het Belgische stadsleven en vooral ook de opwarming van de aarde – worden niet voorzien van een voorgeschiedenis. De Cauter laat nauwelijks zien waar zij vandaan komen, hoe ze zijn ontstaan en hoe ze zich in hun huidige vorm verhouden tot het verleden. Het gaat hem er niet om te begrijpen waarom het heden zo geworden is zoals het is. Nee, hij probeert het van betekenis te voorzien door het te projecteren op een toekomst die nog onzeker is, en die dat altijd zal blijven. ‘Hoe sneller we gaan,’ schrijft hij, ‘hoe verder vooruit we moeten proberen te kijken.’ De Cauter snijdt zichzelf daarmee in de vingers, want voor iemand die het heden enkel met het oog op morgen tracht te begrijpen, en zodoende het verleden buiten beschouwing laat, mag het geen verrassing heten dat hem het gevoel bekruipt dat hij ‘uit de geschiedenis aan het vallen’ is.

Het toekomstbeeld dat vervolgens door De Cauter wordt geschetst is er een van een culturele doodsdrijf. Het is een doembeeld van een naderende ondergang: ‘We stevenen met haast wetenschappelijke zekerheid af op een catastrofale opwarming van de aarde.’ ‘De tijd dringt!’ alarmeert hij, er zal een ‘radicale omslag’ nodig moeten zijn ‘om het allerergste te voorkomen.’ Maar wat er precies moet veranderen dat blijft onduidelijk. De losse beschouwingen, hoe interessant zij op zichzelf ook mogen zijn, krijgen hierdoor noodzakelijkerwijs een onheilspellende ondertoon. Zij staan allen in het teken van de teloorgang van de huidige cultuur en worden gebracht als vaststellingen van voldongen feiten; omkeren is onmogelijk, alleen een radicale verandering kan ons behoeden voor de naderende catastrofe.

De Cauters *Metamoderniteit voor beginners* kan zodoende geschaard worden onder het soort boek dat door Menno ter Braak eens als sensationele cultuurdiagnose werd getypeerd. Het zijn boeken ‘waarin problemen onmiddellijk aan het zogenaamde Heden worden vastgekoppeld’. Zij bergen ‘de belofte van troost en genezing; aangezien het immers voor een “beschaafd” publiek vrijwel axiomatisch waar is, dat wij in een verwarde, een chaotische, een verscheurde, een verleugende

Boekbesprekingen

tijd leven.⁴

De boodschap van verdoemenis die door De Cauter wordt verkondigd is daarom eerder zelf een uitdrukking van het ‘nieuwe onbehagen’ in onze cultuur, dan dat het een ‘psychologische’ analyse van dit onbehagen is die tot een beter begrip ervan zou moeten leiden. De Cauter is vergeten naar zichzelf te kijken, want ook hijzelf is een onlosmakelijk deel van de tijdgeest waar hij zijn vinger op wil leggen. Daardoor lukt het hem niet om afstand te nemen; om een orde aan te brengen in de vervreemdende chaos van het heden, één die betekenis geeft. Hij had naar de waarschuwing van Huizinga moeten luisteren. Hij had rekenschap moeten geven van de achtergronden van zijn eigen denken in de context van zijn eigen tijd. Want dat is nu juist de waarde van het historisch besef.

Jilt Jorritsma

Noten

1. J. Huizinga, “Denkbeelden en stemmingen van voor honderd jaar [1939],” in *Verzamelde Werken*, vol. 4, *Cultuurgeschiedenis II* (Haarlem: H. D. Tjeenk Willink & Zoon, 1949), 392.
2. Uit een brief van J. Huizinga aan Cornelis van Vollenhoven (30 juli 1931), geciteerd in: J. den Hollander, H. Paul en R. Peters, “Introduction: The Metaphor of Historical Distance,” *History and Theory*, *Theme Issue 50* (2011): 1-2.
3. L. De Cauter, *Metamoderniteit voor beginners: Filosofische memo’s voor het nieuwe millennium* (Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2015), 10.
4. M. ter Braak, *Het tweede gezicht* [1932] (Amsterdam: G.A. van Oorschot Uitgever, 1963), 8.